

Ἐν Χανίοις

ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ

ΤΟΜΟΣ 18^{ος}

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 3^η

ΧΑΝΙΑ 2024

Ο ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΗΣ
Πρόεδρος της Επαναστατικής Συνελεύσεως,
ΚΑΙ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ ΘΕΡΙΣΟΥ (1905)

Μετά την τελευταία επανάσταση εναντίον των Τούρκων (1897-1898), οι Κρήτες, παρά τις διαφωνίες τους, αναγκάστηκαν να δεχθούν τη λύση της Αυτονομίας που είχε προταθεί από τις Μεγάλες Δυνάμεις και είχε απορριφθεί στο παρελθόν. Η Κρητική Αυτονομία αρχίζει με την ανάληψη της διοίκησης της νεοσύστατης Κρητικής Πολιτείας από τον Ύπατο Αρμοστή, Πρίγκηπα Γεώργιο, γιο του βασιλιά της Ελλάδας Γεωργίου, τον οποίο είχαν επιβάλει οι Μεγάλες Δυνάμεις, και ο οποίος αποβιβάστηκε στο λιμάνι της Σούδας την 9η Δεκεμβρίου του 1898.

Αρχίζει αμέσως να εκδίδεται η Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας,¹ συγκροτείται επιτροπή για την παρασκευή σχεδίου πολιτεύματος και εκδίδεται διάταγμα για τη συγκρότηση της Κρητικής Συνελεύσεως από 138 χριστιανούς και 50 μουσουλμάνους Πληρεξουσίους. Ως ημέρα εκλογών ορίζεται η 24η Ιανουαρίου 1899. Η Κρητική Βουλή στεγάζεται σε κτίσμα στον Δημοτικό Κήπο των Χανίων και το προεδρείο της Συνέλευσης των Κρητών αποτελείται από ένα Πρόεδρο, τρεις Αντιπροέδρους και τρεις Γραμματείς. Συντάσσεται το Σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας και δημοσιεύεται στην Επίσημη Εφημερίδα.²

Δημιουργείται σώμα Κρητικής Χωροφυλακής, ιδρύεται η Τράπεζα Κρήτης και κυκλοφορεί η κρητική δραχμή. Στα δημόσια και ιδιωτικά κτήρια κυματίζει η σημαία της Αυτονομίας. Συγκροτείται το Συμβούλιο του Ηγεμόνα και συνιστώνται πέντε Ανώτερες Διευθύνσεις που αντιστοιχούν σε σημερινά Υπουργεία. Η Ανωτέρα Διεύθυνσις Οικονομικών με Σύμβουλο-Υπουργό τον Κωνσταντίνο Φούμη, Συγκοινωνίας και Δημοσίας Ασφαλείας με Σύμβουλο τον Χασάν Σκυλιανάκη (που αντικαταστάθηκε μετά από λίγο από τον Χουσεΐν Γενιτσαράκη), Εσωτερικών με Σύμβουλο τον Μανούσο Κούνδουρο, Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και Θρησκευμάτων με Σύμβουλο τον Νικόλαο Γιαμαλάκη και Δικαιοσύνης με

1 «Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας», φ. 1/25-12-1898

2 «Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας», φ. 24/16-4-1899

Σύμβουλο τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Ο τελευταίος είχε αρχίσει την διπλωματική του σταδιοδρομία από το Ακρωτήρι το 1897, όπου βρισκόταν μαζί με τους επαναστάτες, και κατά το γνωστό επεισόδιο της σημαίας των Κρητών και του αγωνιστή Σπύρου Καγιαλέ, την 9η Φεβρουαρίου 1897. Ο Βενιζέλος ήταν εκείνος που είχε συντάξει τα υπομνήματα για τους ναυάρχους των Μεγάλων Δυνάμεων και τους Προξένους των Ευρωπαϊκών χωρών.

Σταδιακά η διοίκηση του Αρμοστή Γεωργίου αρχίζει να γίνεται αυταρχική, καταργείται η ελευθεροτυπία, γίνονται συλλήψεις και φυλακίσεις αντιπολιτευομένων και ο ίδιος αποδεικνύεται αδιάλλακτος στις θέσεις του για το Κρητικό Ζήτημα και τη μετάβαση της Κρήτης από την Αυτονομία στην Ένωση, θέσεις που ήταν αντίθετες με αυτές του Βενιζέλου. Ο τελευταίος μάλιστα συνέταξε και δημοσίευσε πλείστα άρθρα στην εφημερίδα του, τον «Κήρυκα» - μεταξύ αυτών και την περίφημη σειρά άρθρων με τίτλο «Γεννηθήτω Φως». ³ Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω απόσπασμα:

Όπου η εξουσία αφαιρεί τας ελευθερίας του λαού, διά πραξικοπήματος ανοίγεται πλέον η νόμιμος οδός των επαναστάσεων και εκ της οδού ταύτης νικητής θα εξήρχετο ο υπέρ των ελευθεριών του αμυνόμενος λαός, συντρίβων ανηλεώς πάσαν εναντίαν δύναμιν...

Οι διαφωνίες για τη χάραξη της πολιτικής ήταν τόσο έντονες, ώστε η σύγκρουση των δύο ανδρών υπήρξε αναπόφευκτη και στις 18/3/1901 ο Ηγεμόνας, με οργισμένη ιδιόγραφη απόφαση απολύει τον Σύμβουλό του της Δικαιοσύνης ... *Επειδή όλως αναρμοδίως υπεστήριξε και δημοσία εξέθηκε γνώμας επί σπουδαιοτάτου Ζητήματος του τόπου, αντιθέτους προς το ημέτερον φρόνημα και την εντολήν ημών...* ⁴

Η δυσφορία μεγαλώνει και επέρχεται η σύρραξη. 310 πρόκριτοι των επαρχιών Κισάμου, Σελίνου, Κυδωνίας και Αποκορώνου στέλνουν στις αρχές του 1904, στον Αρμοστή εμπιστευτική αναφορά ⁵ για να τον πείσουν να επανέλθει

3 Ιστορικό Αρχείο Κρήτης – αρχείο Κρητικού Τύπου. Βλ. επίσης ΙΑΚ – αρχείον Θερίσου, όπου τα ιδιόγραφα άρθρα του Ε. Βενιζέλου γαλλιστί με τίτλο FIAT LUX.

4 Στην αίθουσα Βενιζέλου του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης εκτίθεται το αντίγραφο της χειρόγραφης απόλυσης του Βενιζέλου από τον Αρμοστή. Πρβλ. επίσης «Το Φως επί της πολιτείας του απολυθέντος Συμβούλου Ελ. Βενιζέλου. Ολόκληρον το ιστορικόν. (ανατύψεις εκ της «Πατρίδος»)». Εν Χανίοις εκ του τυπογραφείου «Η Πρόοδος» Ε.Δ. Φραντζεσκάκη. 1902.

5 «Αναφορά προς την Α.Β. Υψηλότητα τον Πρίγκηπα Γεώργιον της Ελλάδος Υπατον Αρμοστήν εν Κρήτη, των προκρίτων των επαρχιών Σελίνου, Κισάμου, Κυδωνίας και Αποκο-

στο συνταγματικό πολίτευμα. Παράλληλα, στηλίτευαν τα κακώς κείμενα και εξέφραζαν τους φόβους και τις ανησυχίες τους.⁶ Αλλά ο Γεώργιος, θεωρώντας τους προκρίτους μικρή μειοψηφία, δεν λαμβάνει υπ' όψιν του το υπόμνημα.

Στις 31 Ιουλίου 1904 η Αντιπολίτευση, ο Βενιζέλος μαζί με άλλους τέως βουλευτές καλούσε τον λαό να συγκεντρωθεί στο Καστέλι, στο Κολυμπάρι, στα Πλεμενιανά, στους Αρμένους και στη Χρυσοπηγή για να διακηρύξουν τον αναλλοίωτο πόθο για την Ένωση. Πράγματι οι οπαδοί της αντιπολίτευσης συγκεντρώθηκαν στη Χρυσοπηγή Κυδωνίας, στον Κουρνά και τους Αρμένους Αποκορώνου, στα Πλεμενιανά Σελίνου, το Κολυμπάρι, τον Δραπανιά και το Λούχι των Εννιά Χωριών της Κισάμου και υπέγραψαν το ίδιο κείμενο λαοψηφίσματος. Στη Χρυσοπηγή ο Ελευθέριος Βενιζέλος και ο Κωνσταντίνος Φούμης εξεφώνησαν λόγους, εξηγώντας τη σημασία του λαοψηφίσματος της 6ης Αυγούστου 1904.

Γράφει ο Ιω. Παντελάκης :⁷

*...Πάνε κι οι Βενιζελικοί Χρυσοπηγή κι Αρμένους
πάνε μ' υπερηφάνεια κι όχι σαν πεινασμένους.
Το ψήφισμά τωνε έλεγε την ένωση ζητούμε
γιατί περνάει ο καιρός οπού την καρτερούμε...*

Στο λαοψηφίσμα αναφέρεται χαρακτηριστικά:

*Ο λαός της επαρχίας..... συνελθών εις πάνδημον συνάθροισιν εν... σήμεραν
τη... 1904*

Αποφαίνεται

*Καίπερ γινώσκων ότι η Α. Β. Υψηλότης ο Πρίγκηψ Γεώργιος κατά την
προσεχή αυτού αποδημίαν ουδέν θα παραλείψη προς πλήρωσιν του διακα-
εστάτου των πόθων του Κρητικού λαού και ευελπιστών ότι και αι Μεγάλαι
Δυνάμεις αναγνωρίζουσι το νόμιμον και δίκαιον του ιερού τούτου πόθου, κα-*

*ρώνου». Εν Χανίοις εκ του τυπογραφείου Στ. Α. Ανδρουλακάκη. 1904 Στην έκδοση αυτή
καταχωρούνται και τα 310 ονόματα των προκρίτων, μεταξύ αυτών και του σπλαρχηγού
Ι. Παπαγιαννάκη.*

6 Η παραπάνω αναφορά δημοσιεύεται και στο «Περιοδικόν – Δελτίον Βιβλιοθήκης του Κρητικού Φιλολογικού Συλλόγου εν Χανίοις», έτος Α', τεύχος Α' - Νοέμβριος 1927, χωρίς τα ονόματα των προκρίτων.

7 Παντελάκης Ιω., «Ιστορικόν ποίημα της Αρμοστείας Πρίγκηπος Γεωργίου από της αφίξεως του μέχρι σήμεραν». Εν Χανίοις εκ του τυπογραφείου Ιωάννου Παπαδάκη. σ. 8.

θήκον όμως αυτού θεωρεί να διακηρύξη και πάλιν ότι είναι έτοιμος να προβή αδιστάκτως εις πάσαν θυσίαν, όπως επιτύχη την πλήρην εθνικήν αυτού αποκατάστασιν, ην πάντοτε έθετο ως τον μόνον όρον της εαυτού υπάρξεως και να γνωρίση την στερεάν ταύτην του Κρητικού λαού απόφασιν εις τας Μεγάλας Δυνάμεις με την θερμήν ικεσίαν να μη αναβάλωσι επί πλέον την μετά της μητρός Ελλάδος ένωσιν, ήτις ου μόνον αποτελεί το μόνον δίκαιον και αποδεκτόν υπό του Κρητικού λαού τέρμα των μακρών αυτού αγώνων, αλλ' είνε και το μόνον μέσον, δι' ου δύνανται να προληφθώσιν οι εκ της περαιτέρω παρατάσεως του ικανώς ήδη παραταθέντος προσωρινού καθεστώτος επικείμενοι εις τον τόπον κίνδυνοι.

Αποκρούει κατηγορηματικώς πάσαν άλλην λύσιν.

Ανατίθησιν εις επιτροπήν αποτελουμένην εκ των..... ίνα μεριμνήση περί της προσηκούσης επιδόσεως του παρόντος και προβη εις πάσαν άλλην ενέργειαν συντελεστικήν προς πραγματοποίησιν του επιδιωκομένου μεγάλου σκοπού, τηρούσα τον λαόν ενήμερον περί της πορείας του ζητήματός του.»⁸

Ο Πρόεδρος Ιω. Παπαγιαννάκης (δεύτερος από αριστερά) και οι αρχηγοί του Κινήματος (Ελ. Βενιζέλος, Κων. Μάνος, Κων. Φούμης)

⁸ «Το υπέρ της Ενώσεως Λαοψήφισμα της εν Κρήτη Αντιπολιτεύσεως και οι εκφωνηθέντες λόγοι». Εν Χανίοις εκ του τυπογραφείου «Η Επιθεώρησις», 1904.

Σε επιστολή του προς τον Διονύσιο, Επίσκοπο Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου, στις 12 Δεκεμβρίου 1904, ο Βενιζέλος έγραφε ότι αν ο Αρμοστής ακύρωνε τον αντισυνταγματικό νόμο και μετέβαλε το σύστημα, εκείνος θα ανελάμβανε να αντιμετωπίσει την ογκουμένη θύελλαν της δυσαρρεσκείας....., αλλά σε αντίθετη περίπτωση .....η επανάστασις, της οποίας μόνον οι τυφλοί κι οι κωφοί δεν βλέπουν τα προδρομικά συμπτώματα, θα εκραγή προ του έαρος.....⁹

Το Κίνημα εναντίον του Πρίγκηπα πράγματι δεν αργεί. Στις 26 Φεβρουαρίου οι αποτελούντες την Αντιπολίτευση είχαν υπογράψει προκήρυξη για τους σκοπούς και τις επιδιώξεις του Κινήματος και τους τρόπους επίτευξης του ποθητού αποτελέσματος:¹⁰

ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ

Οι υπογεγραμμένοι, αποτελούντες την ηνωμένην εν Κρήτη αντιπολίτευσιν, συνελθόντες εν Χανίοις τη 26η Φεβρουαρίου 1905, αποσκοπούντες εις την πλήρωσιν του Εθνικού προγράμματος αποφασίζωμεν:

α) Πρώτον και κύριον μέλημα ημών έστω η επίτευξις του από αιώνος επιδιωκομένου σκοπού, της ενώσεως της Κρήτης μετά της ελευθέρας Ελλάδος.

β) Αδυνάτου αποβαίνοντος του σκοπού τούτου θέλομεν επιδιώξη την πολιτικήν προσέγγισιν της πατρίδος προς την ελευθέραν Ελλάδα, μεταβαλλομένης από διεθνούς απόψεως της σημερινής καταστάσεως.

γ) Μη εκπληρουμένου μηδέ του σκοπού τούτου θέλομεν επιδιώξει την αναθεώρησιν του ημετέρου Συντάγματος κατά το πρότυπον του Ελληνικού, όπως απαλλαγή ο τόπος του δεσποτισμού.

Του προγράμματος τούτου την πραγματοποίησιν θέλομεν επιδιώξη και δι' ενόπλων λαϊκών συναθροίσεων.

Εν ταις ενεργείαις ημών δεν θέλομεν επιδιώξη προσωπικήν μεταβολήν, αλλ' επελθούσης τοιαύτης θέλομεν αποκρούση παντί σθένει και διά των όπλων έτι πάντα μη Έλληνα Κυβερνήτην.

Ελευθέριος Βενιζέλος, Κ. Μάνος, Β. Σκουλάς, Ν. Πιστολάκης, Εμμ. Παπαδερός, Κων. Φούμης, Εμμ. Μουντάκης, Γεώργ. Φούμης, Στυλ. Α. Κολοκυθάς, Εμμ. Μαρκαντωνάκης, Μιχ. Σακλαμpanάκης, Γ. Πλουμίδης, Εμμ. Μ. Παπα-

9 Σημανδηράκη Ζαχαρένια, «Επαναστάσεις και Κινήματα στην Κρήτη μετά τη Σύμβαση της Χαλέπας», περ. ΕΡΕΙΣΜΑ, (Ιστορικό Έρεισμα), τ. 1/ Απρίλιος 1995.

10 Μητσοτάκης Κυριάκος, «Ο Επαναστάτης. (Το χρονικό του Θερισιανού Αγώνα)». Αθήνα 1970, σ. 19.

γιαννάκης, Παν. Φιωτάκης, Ανδρ. Κακούρης, Κυριάκος Μπιράκης, Ιω. Παπαδογιάννης, Ιω. Καλογεράς.

Τα ξημερώματα της 10ης Μαρτίου 1905 βρίσκεται τοιχοκολλημένη προκήρυξη υπέρ της Ενώσεως¹¹ τόσο στους δρόμους των Χανίων, όσο και στις επαρχίες:

Εν ονόματι του Έθνους, αδελφοί. Το γλυκύ όνειρο, όπερ 7 κατά συνέχειαν έτη από της καθόδου του πρίγκηπος Γεωργίου μας ενανούρισε, υπήρξεν απατηλό. Αι ελπίδες μας περί ενώσεως διεψεύσθησαν και οι μακροί και αιματηροί του παρελθόντος εθνικοί των Κρητών αγώνες περιωρίσθησαν εις την ίδρυσιν μιας αρμοστείας, ήτις υπό τον τύπον της προσωρινότητος τείνει να καταστή διαρκής.

Ήδη η φωνή της Πατρίδος καλεί παν φιλότιμον τέκνον αυτής σήμερον όπως συνεχίσωμεν το ιερόν εκείνο πρόγραμμα, όπερ ως παρακαταθήκη εδόθη ημίν υπό των πατέρων μας, και διακηρύξωμεν ενόπλως διά μυριοστήν φοράν εις όλον τον πεπολιτισμένον κόσμον, ότι η Κρήτη ήτο και είναι μέρος αδιάσπαστον της Ελλάδος, μόνον δε διά της μετ' αυτής ενώσεως θα θεωρηθή ότι έληξεν ο υπέρ της Ιδέας ταύτης Αγών των Κρητών.

Καλούμεν όθεν πάντας εν ονόματι των υπέρ της Ιδέας ταύτης πεσόντων μαρτύρων, εν ονόματι της ισχύος και του μεγαλείου της Ελλάδος, όπως σπεύσωσι να ενθαρύνωσιν ημάς εις τον ιερόν τούτον αγώνα, ον σήμερον αναλαμβάνομεν καταλύοντες την προσωρινήν ταύτην αρμοστείαν, την απομακρύνουσιν ημάς του επιδιωκομένου σκοπού, και ανακηρύσσοντες ως άρχοντα της Ελληνικής Χώρας μας την Αυτού Μεγαλειότητα των Βασιλέα των Ελλήνων Γεώργιον τον Α'.

Οι αντιφρονούντες συγκεντρώνονται στο Θέρισο και αρχίζουν οι αψιμαχίες. Αρχηγοί και πρωτεργάτες Κινήματος ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο Κωνσταντίνος Φούμης και ο Κωνσταντίνος Μάνος.

Μαζί τους και ο σεβάσμιος γέροντας της Κισάμου, ο Ιωάννης Παπαγιαννάκης, πολιτευόμενος και σημαντικός οπλαρχηγός των προηγούμενων επαναστάσεων της Κρήτης εναντίον των Τούρκων -του 1866-1869, του 1877-1878, του 1897-1898. Επανελημμένα είχε αντιπροσωπεύσει την Κίσαμο στην Κρητική Βουλή και τις συνελεύσεις. Και η Κίσαμος, τιμώντας την αδιαμφισβή-

11 Όπου παραπάνω.

τητη ανδρεία του, τον εξέλεγε κάθε φορά πληρεξούσιό της κατά τους αγώνες αυτούς. Σύμφωνα δε με έγγραφο του Γενικού Αρχηγείου Κισάμου, το 1897, υπογραφόμενο από τον Γενικό Αρχηγό Κισάμου Αναγνώστη Σκαλίδη,¹² του είχε απονεμηθεί ο τιμητικός βαθμός του οπλαρχηγού:

*Το Γενικόν Αρχηγείον Κισάμου
Προς
Τον Κύριον Ιωάννην Παπαγιαννάκην
κάτοικον Περβολάκια της Κισάμου*

Λαβόν υπ' όψιν τους προς την πατρίδα ηρωϊκούς σου αγώνας κατά τας ενδόξους επαναστάσεις, των ετών 1866 - 69, 1876 - 77 και 1896 - 97 καθ' ας φιλοτίμως και μετ' αυταπαρνήσεως προσηνέχθης αγωνιζόμενος γενναίως υπέρ πίστεως και πατρίδος και λαβών απ' αρχής των επαναστάσεων τούτων ενεργόν μέρος, έδειξας γενναιότητα, ανδρείαν απaráμιλλον και σταθερότητα χαρακτήρος, ακολουθών εμέ πάντοτε τακτικώς και το στρατόπεδόν μου και ότι εκλεγείς παμψηφεί πληρεξούσιος εκ μέρους της επαρχίας μου, εις πολλές περιόδους εξεπλήρωσες μετά ζήλου το καθήκον σου. Διά ταύτα πάντα και δι' άλλας σπουδαίας υπηρεσίας ας προσηνέγκατε τη πατρίδι σοι απονέμεμεν τον τιμητικόν βαθμόν του «οπλαρχηγού» επί τη πιστοποιήσει ότι και εις το μέλλον παρατεινομένου του αγώνος θέλετε εκπληρώση μετά του αυτού ζήλου το καθήκον σας.

*Εκ του εν Τοπολίσις Γενικού Αρχηγείου τη 1 Απριλίου 1897
Ο Γενικός Αρχηγός Κισάμου
(σφραγίδα) Α. Σκαλίδης*

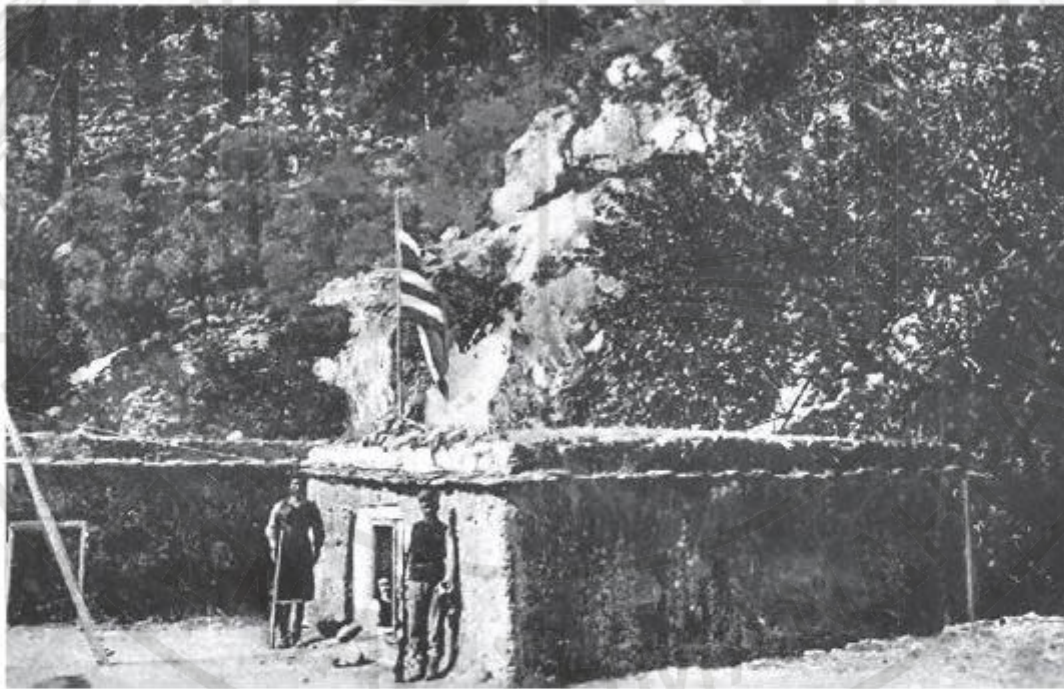
Ο Παπαγιαννάκης, με σχετική αίτησή του (28/1/1902) προς την Επί των Εξελέξεων των Αγωνιστών Εξελεγκτική Επιτροπή ζητούσε την κατάταξή του στην τάξη των Αγωνιστών σύμφωνα με τους αγώνες του, υποβάλλοντας τα δικαιολογητικά του και τα αποδεικτικά στοιχεία της αγωνιστικής δράσης του στις επαναστάσεις του 19ου αιώνα, συμπεριλαμβάνοντας και το παραπάνω έγγραφο του Α. Σκαλίδη.

12 Ιστορικό Αρχείο Κρήτης – αρχείο Κρητών Αγωνιστών Ν. Χανίων, αριθμ. Αποφ. 2185.

Η απόφαση της κατάταξης του (24/3/1902) στους Αγωνιστές Α' Τάξεως, της ανώτατης δηλαδή, δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας,¹³ με το όνομά του να είναι μεταξύ σπουδαίων άλλων αγωνιστών όπως ο Χ' Μιχάλης Γιάνναρης, ο Αναγνώστης Μάντακας, ο Παρθένιος Περίδης, ο Παρθένιος Κελαϊδής, ο Ιωάννης Καλογεράς, ο Εμμ. Μπασιάς, ο γέρον Παπά Κασέλος, κ.α.

Ο Παπαγιαννάκης, όπως προαναφέρθηκε, δεν είχε υπογράψει απλά, αλλά είχε και συμμετάσχει στην επιτροπή που είχε επισκεφθεί τον Αρμοστή το 1904 για να του επιδόσει την αναφορά για την κατάσταση στην Κρήτη. Αναφέρει ο Παντελάκης:

*....Στέλλουν και αλλ' επιτροπή, πάει στον Πρίγκηπά μας
να πουν εκ μέρους του λαού ποια ν' τα παράπονά μας.
Αγωνιστής και πρόεδρος γέρον Παπαγιαννάκης
ο Φούμης, ο Καλογεράς κι ο Μανουσogiαννάκης...¹⁴*

Το Αρχηγείο του Κινήματος του Θερίσου.

13 «Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας», φ. 73/26-9-1902.

14 Παντελάκης Ιω., «Ιστορικών ποίημα...», σ. 9

Την ίδια μέρα της έκρηξης του Κινήματος, την 10η Μαρτίου, ο Παπαγιαννάκης, φορώντας την κρητική φορεσιά του, λιγνός και σκαμμένος από τα χρόνια, με τη χαρακτηριστική άσπρη γενειάδα του, ανέβηκε σε ένα λιθάρι και με σπασμένη, τρεμουλιαστή φωνή απευθύνθηκε στους συγκεντρωμένους επαναστάτες.¹⁵ Τους μίλησε για τους παλιούς αγώνες, περιέγραψε την κρατούσα κατάσταση, εξήγησε πώς έφθασαν ως την ένοπλη εξέγερση και εξέφρασε τις προσδοκίες του κρητικού λαού, επικαλούμενος τις θυσίες των παλαιότερων αγωνιστών:

Δεν είναι πρώτη σήμερα φορά, καθ' ην από του μέρους τούτου τας ακοάς σας πλήττει η ασθενής φωνή μου. Και άλλοτε επί των βράχων τούτων συνηντήθημεν των ιερών. Και τίς με ιεράν συγκίνησιν και τον νουν του δεν αναπολεί τας ευκλείς ημέρας, καθ' ας όλοι με μια φωνή εις του εχθρού ερρίπτωμεν το πρόσωπον, το τιμημένο πρόγραμμα προγόνων αθανάτων «ή ένωσις ή θάνατος»; Και τίς δεν ενθυμείται την εποχήν εκείνη καθ' ην, όστις μας έβλεπε, μίαν ψυχήν ενόμιζε πως είχομεν όλοι μαζί εις σώματα διάφορα; Και σήμερα μίαν στιγμήν, ας ενωθούμεν πάλιν, και λησμονούντες όλα του κόσμου τα δυσάρεστα, ας χαιρετίσωμεν μαζί των φίλων συναγωνιστών τας ιεράς ψυχάς, που υπεράνω ίστανται των κεφαλών μας, χαίρουσαι. Ας βεβαιώσωμεν αυτάς το εθνικόν μας πρόγραμμα, δι' ο εκείνοι έπεσον, ότι δεν λησμονούμεν κι' ότι φρουροί ακοίμητοι εκείνου είμεθα ημείς, όσοι μαζί μ' αυτούς το παν εκινδυνεύσαμεν.

Ψυχαί ενδόξων μαχητών, την τύχην σας ζηλεύομεν, τον ένδοξόν σας θάνατον θαυμάζομεν και εμπρός υμών ερχόμεθα ως ταπεινοί προσκυνηταί, την κεφαλήν να κλίνωμεν, το πρόσωπον να κρύψωμεν. Οι οφθαλμοί μας δεν τολμούν να ατενίσουν προς υμάς, το θάρρος μας ελλείπει. Η λάμψη σας είναι πολλή, μέγα το μεγαλείον σας - κι' ημείς συναισθανόμεθα το πρόγραμμα εκείνο, δι' ο εσείς επέσατε, πως δεν εξεπληρώσαμεν, το πρόσωπόν μας εξ αιδούς κρύπτομεν αφ' υμών.

Μαζί με σας ωρκίσθημεν εγείροντες τα όπλα, πως δεν θα ησυχάσωμεν πριν η εκπληρωθή τελείως το πρόγραμμα εκείνο, δι' ο αιμάτων ποταμοί εις την Κρήτην επλημμύρισαν. Και πρόγραμμά μας είχομεν «ή Ένωσιν ή Θάνατον».

15 Μητσοτάκης Κυριάκος, «Ο Επαναστάτης...», σ. 20.

Επαναστάτες στο Θέρισσο

Μαζί με σας αφήσαμε γονείς και αδελφούς. Ωρκίσθημεν να μη τας επανίδωμν πριν η το πρόγραμμα εκείνο, που εις ημάς εχάραξεν ο νους και η καρδιά προγόνων αθανάτων, εκπληρωθή τελείως. Και πρόγραμμά μας ήτο «ή ένωσις ή θάνατος».

Η ένωσις ή θάνατος αντηλαλούσαν τα βουνά την εποχήν εκείνην. Όμως ημείς ζήσαντες είδομεν και πάλιν γονείς και αδελφούς, συζύγους και παιδιά και προσφιλείς υπάρξεις χωρίς να ενωθώμεν μετά της μεγάλης μητρός Ελλάδος κι' επίορκοι εφάνημεν.

Σεις όμως, ιεραί ψυχαί, τον όρκον ετηρήσατε, κι' αφού δεν κατωρθώσατε όπως ίδετε την Ένωσιν, τον θάνατον, εν τούτοις, η τύχη σας ηυνόησε ενδόξως ν' απολαύσετε. Και διά τούτο σήμερον σας θεωρούμεν γίγαντας. Τους ζώντας όμως των συναγωνιστών σας η σπείρα των συκοφαντών «νάνους» αποκαλεί.

Και «νάνους» μας ωνόμασεν η σπείρα των συκοφαντών και έμπροσθέν σας πράγματι και ημείς τους εαυτούς μας προς νάνους παραβάλλομεν. Διότι δεν επέσαμεν εις τα πεδία των μαχών με το γλυκύ νανούρισμα ελπίδος ιεράς, του ότι ο θάνατός μας Ένωσιν θα έφερνε.

Αλλ' αν δεν ευτυχήσαμεν να πέσωμεν ενδόξως και έτυχε να ζήσωμεν δεν είνε διότι μας εφάνη ο θάνατος πικρός. Δεν είν' αιτία τούτο, ουδ' είμεθα επίορκοι.

Και σήμερον όπου σας συνηντήσαμεν εις τα ιερά λημέρια μας σκιρτώμεν εκ χαράς γιατί μας δίδετ' αφορμήν να σας εξηγηθώμεν. Ιδού λοιπόν! Όταν το πρώτον είδομεν ότι ήτο αδύνατον η ένωσις να γίνη, αφού δεν ήθελ' ο Θεός, εσκέφθημεν να μείνωμεν εις τον όρκον σταθεροί κι' εις τα βουνά παλαίοντες τον θάνατον να εύρωμεν. Αλλ' άλλη σκέψις σοβαρά το σχέδιον εματαιώσε.

Εάν ημείς επίπτομεν εις τα πεδία των μαχών, τότε τίς θα συνέχιζε το πρόγραμμα το εθνικόν εις το μέλλον;

Εσκέφθημεν λοιπόν να ζήσωμεν, όπως φρουροί ακοίμητοι εκείνου του προγράμματος είμεθα ημείς. Πριν όμως καταθέσωμεν τα όπλα μας τα ιερά, τους ισχυρούς της γης εξηναγκάσαμεν όπως μας βεβαιώσουν ότι αναγνωρίζουν τους πόθους μας τους εθνικούς και ότι θ' αποστείλουν τον Εθνικόν απόστολον ως άρχοντα ημών.

Ήτο και τούτο πρόδος και πήδημα μεγάλο προς τον σκοπόν τον εθνικόν. Και την πατρίδα σήμερον πασσάς δεν κυβερνά, ουδέ τον τράχηλον αυτής πιέζει ο βαρύν ζυγός του τρομερού Τούρκου κατακτητού.

Μετά μακρούς αγώνας εγίναμεν ελεύθεροι κι' άρχοντα εφέραμεν να κυβερνά την Κρήτην, τον υιόν του βασιληά του έθνους μας.

Και είμεθα ημείς όπου θα βοηθήσωμεν αυτόν να ρίψη την πατρίδα μας εις τας τρυφεράς αγκάλας της προσφιλους μητρός της, αφού για τούτον τον σκοπόν εις την Κρήτην τον εφέραμε κι' αφού για τούτον τον σκοπόν και ημείς εγκρίναμεν να ζήσωμεν.

Προς πλήρωσιν του εθνικού προγράμματος φρουροί ακοίμητοι και στρατιώται του Πρίγκηπος πιστοί θα είμεθα ημείς, όσοι από των βράχων τούτων εβροντοφωνήσαμεν το πρόγραμμα το εθνικόν «ή ένωσις ή θάνατος». Σ' το έργον τούτο το βαρύ εκείνοι μόνον είναι ικανοί όπως τον βοηθήσουν, όσοι είναι έτοιμοι τα στήθη να προτάξουν για της πατρίδος την τιμήν. Και είν' έτοιμοι εκείνοι, όσοι απέδειξαν πράγματι ότι λατρεύουν την εθνικήν ιδέαν.

Δεν είνε εκείνοι, όσοι εις την πρώτην ευκαιρίαν βροντοφωνούν προθύμως, μόνον για το συμφέρον των «ζήτω η Ένωσις», εις τα μαλακά όμως κοιμώμενοι κρεβάτια.

Αλλ' ω ψυχαί ενδόξων συναγωνιστών, σας βεβαιούμεν ότι την εθνικήν ιδέαν όλοι μας λατρεύομεν. Ουδ' εγεννήθη Κρητικός που να μη την λατρεύη,

ουδέ θα γεννηθή. Μη σας πληγώνουν την καρδίαν τα βέλη των συκοφαντών. Και συκοφάνται είνε εκείνοι όπου ήλθον εις την πατρίδα μας, όπως μας διαιρέσουν εις εθνικούς κι' αντεθνικούς, χωρίς κανείς να είνε εις την Κρήτην ο αντεθνικός. Εις τους μακρούς αγώνας που ηγωνίσθη η πατρίς προς μυριάδας στρατιών του κραταιού κατακτητού, την εθνικήν ιδέαν κανείς δεν εφρούρησε και όμως ελατρεύετο. Και σήμερον που είμεθα ελεύθεροι και δεν μας αναγκάζει ο εχθρός την εθνικήν ιδέαν ν' αποπτύσωμεν, ήλθον εις την Κρήτην άνθρωποι κι' ετόλμησαν να είπουν ότι εις την Κρήτην έγιναν της Εθνικής ιδέας ακοίμητοι φρουροί κι' ότι αν έλειπον αυτοί η εθνική ιδέα εδώ θα εμαραίνετο.

Εις της πατρίδος την καρδίαν εβύθισαν βαθυά την ιοβόλον μάχαιραν οι «εθνικοί φρουροί». Κι' αυτοί που μας προσέβαλον την Εθνικήν τιμήν δεν είνε Γερμανοί, δεν είνε Τούρκοι καν, αλλ' είνε Έλληνες κι' αυτοί, Έλληνες αδελφοί.

Αλλ' όμως μη πιστεύετε κι' άλλην συκοφαντίαν αποτρόπαιον. Ποτέ σας μη πιστεύσετε ότι ημείς ζητούμεν να διώξωμεν του Κρητικού εδάφους τον Εθνικόν Απόστολον. Εις την Κρήτην δεν τον έφερον αι πέτραι και το χώμα, ουδ' όσοι δεν προέταξαν τα στήθη των εις των εχθρών τας σφαίρας. Σ' την Κρήτην τον εφέραμεν ημείς με τας θυσίας μας και δι' αυτό πονούμεν περισσότερο από τους αυλοκόλακας να χάσωμεν τους σκοπούς μας. Αλλ' ούτε κολακεύομεν, νομίζοντες πως μόνον η καθαρά ατμόσφαιρα αφήνει όπως βλέπωμεν τον ποθητόν λιμένα.

Κι' ήδη που μας ακούσατε και μας αφήσατε να σας εξηγηθώμεν, ω αγιασμένοι νεκροί, απέλθετε εις τας ιεράς μονάς σας ήσυχoi. Εκεί θα συναντήσετε και τ' άλλα των αγώνων θύματα. Θα σας ερωτούνε τί σας είπαμε. Κι αυτό θα βεβαιώσετε. Ότι δεν λησμονούμεν τίνων προγόνων είμεθα απόγονοι. Είπετέ των επίσης πως αν εδέχθημεν ελεύθεροι να γίνωμεν χωρίς να ενωθώμεν, την τωρινήν ελευθερίαν εδέχθημεν ωσει σταθμόν προσωρινόν κοντά στον Εθνικόν λιμένα. Είπετέ των επίσης πως κι όταν η Πατρίς μας εις τας αγκάλας πέσει της προσφιλούς μητρός της, ημείς δεν λησμονούμεν, ότι δεν ετελείωσεν ο Εθνικός αγών, κι ότι θα τελειώσει όταν στο έθνος όλον εις άρχει βασιλεύς του και τον σταυρόν του κάνει εις την Αγίαν Σοφίαν.

Ύστερα από κατανυκτική δοξολογία στο εκκλησάκι του Αγίου Γεωργίου, σε πάνδημο συλλαλητήριο, ακολουθεί θερμή αγόρευση του Βενιζέλου:¹⁶

...Αφού ετέλειωσ' η ευχή σηκώνεται το πλήθος

16 Παντελάκης Ιω., «Ιστορικόν ποίημα...», σ.14

(Crête).

L'église de Thérissou
ou a été proclamé
l'annexion le
12 Mars 1905.

Θέρισσο. Ο ναός στον οποίο κηρύχθηκε η Ένωση (12/3/1905)
κι ο Βενιζέλος αρχηγός με πληγωμένο στήθος.
Στο βήμα σαν ανέβηκε το πρόγραμμα αναγνώθει
κι όλα τα πάντα εξιστορεί ο κόσμος και τα νοιώθει.
Κι ενώπιον Θεότητος κι ενώπιον ανθρώπων
κηρύττουνε την ένωσι και τον αιώνιον πόθον.....

Ψηφίζεται ομόφωνα το παρακάτω ιστορικό Λαοψήφισμα:¹⁷

Ψ Η Φ Ι Σ Μ Α

Ο Κρητικός λαός, συνελθών εις πάνδημον συλλαλητήριο εν Θερίσω της Κυδωνίας σήμερον την 10 Μαρτίου 1905 κηρύττει ενώπιον Θεού και ανθρώπων την πολιτικήν αυτού ένωσιν μετά του Βασιλείου της Ελλάδος εις μίαν αδιαίρετον, ελευθέραν συνταγματικήν πολιτείαν.

Το Λαοψήφισμα του Θερίσου διαβιβάσθηκε στην Κρητική Κυβέρνηση και στους αντιπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων στα Χανιά στις 12 Μαρτίου του 1905.

17 Μητσοτάκης Κυριάκος, «Ο Επαναστάτης»..., σ. 27.

Ο Πρόεδρος της Επαναστατικής Συνελεύσεως Ιω. Παπαγιαννάκης (στο κέντρο) με οπλαρχηγούς στο Θέρισσο (ταχυδρομική κάρτα)

Την ίδια μέρα, 12/3/1905, ο Παπαγιαννάκης εκλέγεται δια βοής Πρόεδρος της Επαναστατικής Συνελεύσεως. Το γεγονός καταγράφεται και σε λαϊκά στιχουργήματα σχετικά με το Κίνημα του Θερίσου:¹⁸

....Σαν ήλθαν κι άλλοι Αρχηγοί κι άλλοι καπεταναίοι
γέροντες ασπρομάλληδες, κι αρματωμένοι νέοι
Τότε έγεινε συνέλευσις τον πρόεδρον εκλέξαν
τον πλέον γεροντότερον απ' όλους εδιαλέξαν
Έβαλαν απ' την Κίσαμο Γιάννη Παπαγιαννάκη
κ' εστέλιωσε την έδρα του σε ριζιμό χαράκι
Που δεν φοβάτο μ' αστραπαίς μηδέ μ' αστροπελέκια
μηδέ κανόνια τρομερά, μηδέ μακρυά τουφέκια
Έβαλαν και γραμματικό τον Κωνσταντίνο Μάνο
κι' ολημερνής γράφει χαρτιά εις το γραφείο 'πάνω
Κί από κει πάνω ο πρόεδρος εκδίδει τα χαρτιά του

18 Βλαχάκης Γεώργιος, «Ποίημα της επανάστασεως του Θερίσου». *Εν Χανίοις εκ του τυπογραφείου Ιωάννου Παπαδάκη. 1907. σ.3.*

*σφραγίζει τους διορισμούς και τα διατάγματά του
έκαμε εξήντα Λοχαγούς τρακόσιους 'νωματάρχας
φρουράρχους εικοσιοκτώ και τρεις αρχιστρατάρχας!.....*

Αλλά και σε άλλο, σατιρικό αυτή τη φορά, στιχούργημα¹⁹ για το Κίνημα του Θερίσου, σημειώνεται:

*Το χώμα αλέθει ο Αρχηγός κι' ο Φούμης κοσκινίζει
Παπαγιαννάκης πρόεδρος, ο άρχων ο ρετούρης²⁰
κι' αυτός δε μένει άεργος, δε κάθεται κουτσούρι
Είναι ο γεροντότερος κι' έχει περίσσια γνώσι,
είναι ο ειδικώτερος για να τα μολυβώσει....*

Πολλές προκηρύξεις και αρκετά από τα έγγραφα του Κινήματος φέρουν την υπογραφή του γηραιού Αγωνιστή. Κάποια από τα κυριότερα είναι:

Στις 12 Μαρτίου 1905, ένα έγγραφο προς την Κρητική Κυβέρνηση, διά του οποίου αποστέλλεται αντίγραφο του Ψηφίσματος της Ένωσης, στις 12 Μαρ-

Ο Αρχηγός και επαναστάται εν Θερίσω (υπομνημ. ταχ. κάρτας)

19 Περιοδικόν – Δελτίον Βιβλιοθήκης Κρητικού Φιλολογικού Συλλόγου εν Χανίοις ο.π. Ν.Β.Τ. και Μ.Γ.Π. «Έγγραφοι και έντυπα σχετικά με το Θέρισον», σ.73.

20 ρετούρης – rettore, rector, ενετός άρχοντας

τίου, επίσης, επαναστατική προκήρυξη και υπομνήματα προς τους Προξένους των Ευρωπαϊκών χωρών και τις Μεγάλες Δυνάμεις. Στις 23 Μαρτίου έγγραφο προς τους αρχηγούς των Κρητικών κομμάτων Χαράλαμπο Πωλογεώργη, Μανούσο Κούνδουρο και Αντώνιο Μιχελιδάκη:²¹

Αριθ. Πρωτ. 40

Εν Θερσίω τη 23 Μαρτίου 1905

Αξιότιμε Κύριε,

Λαμβάνω την τιμήν να επισυνάψω ΥΠΟ ΤΥΠΟΝ ΟΛΩΣ ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟΝ, αντίγραφα των προς την Ελληνικήν Κυβέρνησιν δύο εγγράφων μου, υπό χρονολογίαν 14 και 20 Μαρτίου. Καθιστών ούτως υμάς ενημέρους, ου μόνον των αιτίων, αλλά και του σκοπού της επαναστάσεως, έτι δε πλέον και των ελπίδων, τας οποίας έχομεν διά την επιτυχίαν του κυρίου αυτής σκοπού, τείνω εξ ονόματος της Επαναστατικής συνελεύσεως την χείρα προς υμάς, καλών εις αδελφικήν συνεργασίαν επ' αγαθώ της πατρίδος.

Η εις τον αγώνα ημών συμμετοχή και των άλλων πολιτικών μερίδων είμεθα βέβαιοι ότι θέλει οδηγήση ασφαλώς εις την οριστικήν εθνικήν του τόπου αποκατάστασιν, καθ' α αναπτύσσομεν εις τα προς την Ελληνικήν Κυβέρνησιν έγγραφα ημών.

Και αν δεν συμμερίζεσθε την αισιοδοξίαν ημών, θ' αναγνωρίσετε ότι η οδός την οποίαν σκεπτόμεθα ν' ακολουθήσωμεν είναι απηλλαγμένη παντός κινδύνου. συμπραττουσών πασών των πολιτικών μερίδων γνωρίζετε ότι η κατάληψις και οργάνωσις πάντων των μερών της νήσου, των κειμένων εκτός των στρατιωτικών ζωνών, δύναται να γίνη αναιμάκτως εντός βραχυτάτου χρόνου και τηρουμένης αδιαταράκτου της δημοσίας τάξεως.

Η άρνησις υμών, όπως μετάσχητε του αγώνος, ουδαμώς δύναται να εξυηρητήση τα εθνικά συμφέροντα, δύναται δε μόνον να είναι αρεστή εις πρόσωπα. Αλλά συμφωνείτε βεβαίως μεθ' ημών ότι τα πρόσωπα, οιαδήποτε και αν είναι, εις ουδέν λογίζονται, όταν προκειται περί βασιμωτάτων ελπίδων να επιτευχθή η εθνική του τόπου αποκατάστασις. Έπειτα δε δεν δύνανσθε να μην αναγνωρίζητε ότι το καθεστώς κατέρρευσε παταγωδώς. Οιαδήποτε προσπάθεια προς στήριξιν αυτού θα ήτο ματαία, θα συνετέλη δε μόνον όπως

21 Μητσοτάκης Κυριάκος, «Ο Επαναστάτης...», σ. 94-96.

ελαττώση τας ελπίδας περί επιτυχίας εν τω παρόντι της εθνικής του τόπου αποκαταστάσεως.

Λέγουσιν ότι δεν ήτο εύθετος η περίστασις προς ανακίνησιν του εθνικού ζητήματος. Εκ των προς την Ελληνική Κυβέρνησιν μας εγγράφων θα ιδήτε ότι εις τον εθνικόν αγώνα ωμιλήσαμεν, ουχί διότι υπελαμβάνομεν εξαιρέτως ευθέτως τας περιστάσεις, αλλά διότι αναγκασθέντες να λάβωμεν τα όπλα, ενομίσαμεν ότι το εθνικόν συμφέρον επέβαλε να λάβωμεν ταύτα ουχί πλέον χάριν εσωτερικών μεταρρυθμίσεων, αλλά χάριν της οριστικής επιτυχίας του εθνικού προγράμματος.

Το εφ' ημίν άλλως τε, την παρούσαν περίστασιν δεν θεωρούμεν περισσότερον ακατάλληλον πάσης άλλης, καθ' ην ηδύνατο ν' ανακινηθῇ το κρητικόν ζήτημα. Οσάκις και αν επεζητήσαμεν την οριστικήν λύσιν του ζητήματος ημών, εζήτουν να συσχετίσουν αυτό προς τα άλλα μέρη του Ανατολικού ζητήματος, και ιδίως το Μακεδονικόν.

Αλλ' ενώ το Κρητικόν έχει ωριμάσει από πολλού προς οριστικήν του λύσιν πλειότερον του Μακεδονικού, η επ' αόριστον αναβολή της οριστικής λύσεως του πρώτου, καθιστώσα οσημέραι ωριμώτερον και το δεύτερον, κινδυνεύει να οδηγήσῃ εις σύγχρονον λύσιν αμφοτέρων των εθνικών τούτων ζητημάτων, επί προφανή βλάβη των εν Μακεδονία μεγάλων εθνικών συμφερόντων.

Η εμμονή υμών εις στήριξιν του καθεστώτος και απλήν αυτού μεταρρυθμίσιν, ενώ η επανάστασις υπό την εθνικήν σημαίαν κατακτά οσημέραι έδαφος, θα ήτο πράξις, δι' ην, ημέρα τινά, ότε θα παρήρχετο η θερμή του σημερινού ανταγωνισμού, και θα εκρίνατε ψυχρότερον, θα εφαινέτο ότι δεν ήτο ορθή.

Δικαιολόγησις της μέχρι σήμερον πορείας υμών ήτο βεβαίως ότι αύτη είναι σύμφωνος προς την πολιτείαν, ην τηρεί εν τω ζητήματι τούτω η Α. Β. Υψηλότης ο πρίγκηψ Γεώργιος της Ελλάδος. Αλλ' αναγκαίον είναι να λάβετε υπ' όψει ότι ούτος, ως ορθότατα παρετήρησεν ο κ. Σφακιανάκης κατά το συλλαλητήριον εν Ηρακλείω, φέρει διπλήν ιδιότητα και έχει διπλά καθήκοντα, τούτο μεν ως υιός του Βασιλέως των Ελλήνων, τούτο δε ως εντολλοδόχος των προστατίδων Δυνάμεων, εφόσον δε, εν περιπτώσει "συγκρούσεως" των διπλών τούτων καθηκόντων, δεν επέρχεται άρσις της συγκρούσεως διά της εγκαταλείψεως της δευτέρας των ιδιοτήτων τούτων, τα με την πρώτην ιδιότητα συνδεόμενα καθήκοντα δεν ημπορούν παρά να συνδυάζονται εις τα συνδεόμενα προς την δευτέραν.

Η φιλοπατρία υμών παρέχει ημῖν αποχρώσαν εγγύησιν ὅτι δεν θα γίνει δημοσίευσις των εμπιστευτικῶς αποστελλομένων υμῖν αντιγράφων των προς την Ελληνικὴν Κυβέρνησιν εγγράφων μου, προφανοῦς ὄντος ὅτι πᾶσα τοιαύτη δημοσίευσις θα ἐβλάπτε οὐσιωδῶς τα εθνικά συμφέροντα. Ἡ εμπιστευτικὴ δὲ αὕτη ανακοίνωσις των εγγράφων τούτων προς υμᾶς γίνεται ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι θα συμμορφωθῇτε προς τὴν ἀπαίτησιν ημῶν, ὅπως εἰς οὐδὲνα ἀπολύτως δώσητε ἀντίγραφον.

Ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι θέλετε σπεύσει νὰ σφίγξετε τὴν τεινομένην υμῖν χεῖρα εἰς ἀδελφικὴν συνεργασίαν, παρακαλῶ νὰ δεχθῇτε τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ἐξαιρέτου υπολήψεώς μου.

Ο προσωρινὸς Πρόεδρος Ὁ Γραμματεὺς
Ι. Α. Παπαγιαννάκης Κ. Μάνος

Σημαντικὴ θεωρεῖται ἡ προκήρυξη τῆς 26ης Μαρτίου 1905 προς τοὺς κατοίκους των ἐπαρχιῶν Κισάμου, Αποκορώνου καὶ Κυδωνίας, που ἀφορᾷ στὴν ἀποχὴ ἀπὸ τὶς ἐκλογές.²²

Αριθ. Πρωτ. 44

Προς Τοὺς κατοίκους των ἐπαρχιῶν Αποκορώνου, Κυδωνίας, Κισάμου

Αἱ ἀρχαὶ τῆς ἀρμοστείας συνεχίζουσαι τὴν ἀντίπραξιν αὐτῶν κατὰ τοῦ ἀγῶνος τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὰς προσπάθειας των προς ἀναστήλωσιν τοῦ καταρρεύσαντος καθεστώτος, ἀδιαφοροῦσαι δὲ ἀν ἡ ματαία ἐπιδιώξεις των σκοπῶν τούτων μέλλῃ νὰ προκαλέσῃ τὴν χύσιν ἀδελφικοῦ αἵματος²³ ἐπιμένουν νὰ προβοῦν τὴν ἐρχομένην Κυριακὴν εἰς ἐκλογὰς βουλευτῶν καὶ εἰς ἐκεῖνα τὰ ἐκλογικὰ διαμερίσματα εἰς τὰ ὁποῖα αἱ ἐκλογαὶ ἐματαιώθησαν τὴν περασμένην Κυριακὴν.

Ἀπέναντι τοιαύτης ἀχαρακτηρίστου συμπεριφορᾶς των ἀρχῶν τῆς Ἀρμοστείας ἐντεινουσῶν τὸ πείσμα των μέχρι τοῦ ἐμφυλίου σπαραγμοῦ, ἡ ἐπανάστασις ὡς ἐκπροσωποῦσα τὴν τάξιν καὶ διερμηνεύουσα τὰς συντηρητικώτερας γνώμας τοῦ Κρητικοῦ πληθυσμοῦ, οφείλει νὰ πράξῃ ὅτι ἀπ' αὐτῆς ἐξαρτάται ὅπως μὴ ἀφήσῃ τὰς ἀρχὰς τῆς Ἀρμοστείας νὰ αἱματοκυλίσουν ἀνεὺ ἀνάγκης τὸν τόπον.

22 Ὅπου παραπάνω.

23 Στὰ πρωτότυπα κείμενα διατηρεῖται ἡ ὀρθογραφία καὶ ἡ στίξη.

Προς τούτο παραγγέλλομεν υμάς να μη εμποδίσωσι την ενέργειαν των εκλογών τούτων κατά την ερχομένην Κυριακήν. Εξ άλλου οι κάτοικοι των μερών όπου πρόκειται να γίνουν αι εκλογαί αύται έχουν καθήκον να μη λάβουν μέρος εις αυτάς.

Μετά την γενίκευσιν του επαναστατικού κινήματος εις όλην την νήσον, μετά τα υπέρ του αγώνος ημών συλλαλητήρια των πόλεων Χανίων, Ρεθύμνης και Ηρακλείου και των διαφόρων επαρχιών της νήσου, μετά την εις τον αγώνα μας συμμετοχήν του κ. Ιω. Σφακιανάκη, οι αντιπράττοντες κατά του ιερού αγώνος της επαναστάσεως κάμνουν έργον αντιπατριωτικόν.

Τοιαύτην δε αντίπραξιν σημαίνει η προσέλευσις αυτών εις τας κάλπας.

Θέρισον τη 26 Μαρτίου 1905

*Ο Πρόεδρος της Συνελεύσεως Ο Γραμματεύς
Ι. Αν. Παπαγιαννάκης (Τ.Σ.) Κ. Μάνος*

Μετά από το παραπάνω υπ' αριθμ. 40/23-3-1905 έγγραφο των Θερισιανών, οι ηγέτες των κομμάτων αποφάσισαν να κηρύξουν επίσημα την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα στην πρώτη συνεδρίαση της Κρητικής Βουλής στις 7 Απριλίου:

ΨΗΦΙΣΜΑ

Η Βουλή των Κρητών, κατά την τρίτην αυτής σύνοδον, εκδηλούσα πιστώς εν τακτική αυτής συνεδρία τον διάπυρον και προαιώνιον πόθον και την σταθεράν θέλησιν σύμπαντος του Κρητικού λαού, ου τα δικαιώματα πολλαπλώς ανεγνωρίσθησαν υπό των ισχυρών Ευρωπαϊκών Δυνάμεων,

Ψηφίζει

Α'. Κηρύττει την ένωσιν της Κρήτης μετά της μητρός Ελλάδος, όπως αποτελή εσαεί, αναπόσπαστον αυτής μέρος, υπό το συνταγματικόν σκήπτρον της Α.Μ. του Βασιλέως των Ελλήνων Γεωργίου του Α'.

Β'. Παρακαλεί την Α.Β. Υψηλότητα τον Βασιλόπαιδα Γεώργιον, προς ον η αντιπροσωπεία του τόπου εκφράζει απόλυτον εμπιστοσύνην, να διαβιβάση το παρόν ψήφισμα προς τας κυβερνήσεις των τεσσάρων Προστατίδων Μεγάλων Δυνάμεων.

Εγένετο εν Χανίοις τη 7η Απριλίου 1905

Οι Βουλευταί»

(ακολουθούν τα ονόματα των βουλευτών)

Η απόφαση αυτή οδήγησε τους επαναστάτες να απευθύνουν την ακόλουθη προκήρυξη²⁴ προς τον Κρητικό λαό, υπογεγραμμένη και αυτή από τον Ι. Παπαγιαννάκη:

Αριθ. Πρωτ. 75

Θέρισον 5 Απριλίου

**ΤΟ ΠΡΟΕΔΡΕΙΟΝ
ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗΣ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΣ**

Συμπολίται,

Η ημέρα της ενάρξεως των εργασιών της Βουλής προσεγγίζει. Ως εγγράφομεν και προηγουμένως, υπάρχει βεβαιότης ότι και η Βουλή θα κηρύξη την ένωσιν της Κρήτης μετά της Ελλάδος, οπότε πλέον σύσσωμος ο Κρητικός λαός θα παραστή ασπαζόμενος την επανάστασιν και μετέχων αυτής. Κατά τοιαύτην επίσημον στιγμήν είναι βέβαιον ότι πολὺς κόσμος και εκ των επαρχιών θα συρρεύσῃ εἰς τὴν πρωτεύουσάν τῆς νήσου, ὅπως μετὰ τοῦ ἡρωϊκοῦ λαοῦ τῆς διαδηλώσῃ το φρόνημά του καὶ ἐπιδοκιμάσῃ το περί ενώσεως ψήφισμα τῆς Βουλῆς.

*Εθεωρήσαμεν λίαν αναγκαίον νὰ σας συστήσωμεν ὅπως κατὰ τὴν δι-
αδήλωσιν τῶν αἰσθημάτων σας τηρήσῃτε τὴν τάξιν καὶ ἄκραν εὐλάβειαν
καὶ σεβασμόν πρὸς τὰ διεθνή στρατεύματα, ἀποφύγητε δὲ παν ἐπεισόδιον
το ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ διαταράξῃ τὴν ἀδελφικὴν ταύτην συνένωσιν τοῦ
Κρητικοῦ λαοῦ καὶ προσδώσῃ κομματικὸν χαρακτήρα κατὰ τὴν ἱεράν ταύτην
στιγμήν.*

Ο Πρόεδρος Ο Γραμματεὺς

Ι. Α. Παπαγιαννάκης Κ. Μάνος²⁵

Σημαντικά, υπογεγραμμένα επίσης από τον Παπαγιαννάκη, έγγραφα είναι στις 3 Απριλίου προκήρυξη προς τον λαό της Κρήτης μαζί με άλλους επαναστάτες, στις 16 Απριλίου προς την Κρητική Χωροφυλακή, τον Μάιο προς τον

24 Μητσοτάκης Κυριάκος, «Ο Επαναστάτης...», σ. 98.

25 Μητσοτάκης Κυριάκος, «Ο Επαναστάτης...», σ. 98 – 99.

Πρόεδρο της Ελληνικής Κυβέρνησης, στις 10 Αυγούστου προς τον λαό της Κρήτης, δια του οποίου καταγγέλλεται ο Ύπατος Αρμοστής, στις 2 Σεπτεμβρίου προς τον Στυλιανό Κολοκυθά, αντιπρόσωπο της Επαναστατικής Συνελεύσεως στο Κολυμπάρι, με το οποίο δινόταν οδηγίες για τα όπλα, και αρκετά άλλα.

Ο Αρμοστής, από την αρχή του Κινήματος, απευθύνει προκηρύξεις με τις οποίες αφ' ενός χαρακτηρίζει το Κίνημα ως έκνομο και καλεί τους Κρήτες να μη συμμετάσχουν σ' αυτό, αφ' ετέρου προσκαλεί τους επαναστάτες του Θερίσου να καταθέσουν τα όπλα και να επιστρέψουν στις εστίες τους. Αλλά κανείς δεν «συνετίζεται». Εκδίδονται εντάλματα συλλήψεως εναντίον των πρωτεργατών του Θερίσου με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας.²⁶

Αρ. Πρωτ. 1352.

Αρχηγείον Κρητικής Χωροφυλακής.

Ημερήσια Διαταγή της 14ης Μαρτίου 1905, αρ. 73:

Αντικείμενον: Περί του εντάλματος συλλήψεως κατά του Βενιζέλου Ελευθ., Μάνου Κ. και λοιπών αρχηγών και οδηγών των ανταρτών εν Θερίσω:

Συνιστών ζωηρώς πάντας μεγίστην ενέργειαν προς επίτευξιν της συλλήψεως των ανταρτών κατά των οποίων εσχάτως εξεδόθη υπό της Δικαστικής Αρχής ένταλμα συλλήψεως επί εσχάτη προδοσία, επί αντιστάσει κατά της χωροφυλακής και επί αποπείρα φόνου δύο χωροφυλάκων, καθιστώ γνωστόν ότι θέλει προαχθή αφεύκτως κατ' εκλογήν ο χωροφύλαξ ή υπαξιωματικός ή και Ανθυπασπιστής, οιαδήποτε και αν είναι η θέσις της προαγωγής αυτού, όστις ήθελε συλλάβει τον Βενιζέλον Ελευθ. ή Μάνον Κ. κλπ.....

Ο Αρχηγός

(υπογραφή)

Παρ' όλα ταύτα, το Κίνημα γενικεύεται στο νησί και λαοψηφίσματα υπέρ της Ένωσης έρχονται και από την πιο μακρινή γωνιά του Νησιού.²⁷ Ο δημο-

²⁶ ΙΑΚ, αίθουσα Βενιζέλου.

²⁷ Πλήθος λαοψηφισμάτων από όλους τους Δήμους της Κρήτης με τις υπογραφές των κατοίκων τους απόκεινται στο αρχείο Θερίσου του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης.

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 24 Ιουνίου 1905

ΑΡΙΘ. 1

"ΤΟ ΘΕΡΙΣΣΟ"

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΗΜΕΡΑΝ ΠΑΡ ΗΜΕΡΑΝ ΕΝ ΘΕΡΙΣΣΩ

Διευθυντής και Συντάκτης Ι. Ρ. ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ

Τιμή έκαστου φύλλου Δεπτά ρ

ΔΗΛΩΣΙΣ

Πρόξ. Σ. Προεδρείον της Επαναστατικής
Συνελεύσεως

Κ. Πρόεδρε

Κεκτημένος τὰ απαιτούμενα προνότια, ἅτε ἀπολαύων της Ἑλληνικῆς Πατριᾶς, δηλοῦμαι ὅτι θὰ ἐκδίδω ἐν Θερύσσῳ Ἐφημερίδα ἡμέραν παρ' ἡμέραν ὑπὸ τοῦ τίτλου «ΤΟ ΘΕΡΙΣΣΟ».

Εὐσεβέστατος ὑποσημιούμενος

ΙΩ. Ρ. ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ

22 Ιουνίου 1905.

Μετὰ τεσσάρων περὶ πλείον αἰώνων, δουλείαν καθ' ἣν ἡ Κρήτη ἐδοκίμασε τὰ φρικωδέστερα καὶ εἰς δευτέρωθεν αἰνὰ, καθ' ἣν ὑπόσθη τὰς ἀπαιτήσεις καταστροφὰς καὶ θυσίας εἰς ὕμνα καὶ ὕμνον, καὶ καθ' ἣν ἀλλοτρίως ἐβλάπη ἀναριθμήτου πρὸ τῶν ὁμιλῶν αὐτῆς ζοφερὰ στρατιὰ δαιμονισμένων λογχοφόρων δαρδάρων λογχιστῶν καὶ κατακρουσμένων ἐν μέντοι ἀγωνισμοῖς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Κρητῶν, ἀλλὰ ἀπαράπονοι καὶ ἀπαρηγόρευτοι ὡς τὸς ἀντιτάσσοντες καὶ ἀντιτάσσοντες, μετὰ τεσσάρων αἰώνων δουλείαν, ἡ Κρήτη λέγομεν, πρὸς τὴν ἐν τῇ ἀπάλλαγῃ αὐτῆς ἀπὸ τοῦ κατεβλήντος ἐν τῷ 20ῳ αἰῶνι τὸν τρεχλὸν τῆς ζωῆς. Καὶ καθ' ἣν ἡμεῖς ἡ τυραννία ἐργασθεῖτο καὶ ἀπελευνέτω ἑαυτῶν χρησιμῶν τοιγὰν καὶ φρουρῶν, ἀπεικνέτω δὲ ὑπὸ τῆς διπλωματίας καμφομένης ἀπὸ τῶν αἰγιαλῶν τῆς Μικροῦ πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ αὐτὴ τοῦ αὐτοῦ τῆς ἐλευθερίας ἐκείνου εἰς τὴν καρδίαν παντὸς Κρητῆ καὶ ἐβράκινε μέχρι μιλῶντων ἐνταῦθα τὸ ζῶπυρον τῆς θύρας τοῦ ἀποκαταστάσεως αἰσθητῆ. Καὶ καθ' ἣν ἡμεῖς ὁ υἱὸς τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων ἐτάσσεται ὑπὸ τῶν Δυνάμεων, ὅπως χρησιμοῦται ὡς γέφυρα μεταβάσεως πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῆς Κρήτης καὶ ἐπάτει τὸν πόδα ἐπὶ τοῦ Κρητικοῦ ἔδαφους, ὅπως ἐγγυηθῇ τὴν προσήκον ἐπὶ τῆς Κρήτης ἐκείνου μετὰ τῆς ἐλευθερίας Ἑλλάδος, ὁ Κρητικὸς κόσμος ἐξερρεῖται ὑπὸ ἐθουσιασμοῦ χωρὶς ποσὸς νὰ ἀναλογισθῇ ὅτι ἐθουσιασμοῦ ἐξερρεῖται τῶν ἐρίων εἶναι μὲν τρεῖς λαμβὰς τρεῖς λαβῆς.

Καὶ ὅπως ὅς αἱ συθήκαι ἡ ὑψηλότης τοῦ ἡρώου εἰς Κρήτην ὁ ἐθουσιασμοῦ καὶ ἐξερρεῖται τῶν ἐρίων, θὰ ἤδυνάτο νὰ δικαιολογηθῇ.

Ἡ διπλωματία δυστυχῶς ἱερὰν σκληρὰ καὶ ἀκρὸς παρὰ τὰς ὕβρις ὑποσχέσεις, ὑπέβαλε δὲ τὴν Κρήτην ὑπὸ φεβερὰν ἐπταστὴν ἔξω δουκισμῶν.

Καθ' ἡμᾶς οὐσίας καὶ ἀφορμὰς φανεράς μὲν προτείνουσιν αἱ Δυνάμεις τὴν ὑπόσχεσιν τῶν πρὸς τὸν Σουλτάνον νὰ σκεθῶσι τὴν φέλῃν τοῦ ἐπὶ τῆς Κρήτης κυριαρχίας. Ἄν εἴναι δυνατόν νὰ πιστεῦται λογικὸς ἄνθρωπος ὅτι θὰ ἤδυνάτο νὰ τηρηθῇ τοιαύτη λευτερίαντος ἀδερφοσύνη πρὸς τὸν Σουλτάνον, τοῦ ὁποῦ τοῦ κράτος συχνὰ αὐταὶ ἀκρωτηρίαζον καὶ ὁ ὁποῦ δὲν ἀφίεται καὶ κούρας νὰ διευθύνει τὰ τοῦ οἴκου του, καὶ δι' διατηροῦν ὑπὸ τῆς ἰδίας κηδεμονίας. Διευτὴρ δὲ πρόσθεν εὐρίσκουσιν ὅτι ἡ ἐνωσις τῆς Κρήτης μετὰ τῆς Ἑλλάδος θὰ γενήσῃ ἀπαιτήσις ἐκ μέρους τῶν Βαλκανικῶν Κρατῶν, τὰ ὁποῖα θα ζητήσωσιν ἀντισταθμίσεις καὶ αὕτη εἴ-αι μὴ ἀλλή φανερὰ αἰτίαι καὶ ἀφορμὴ δι' ἣν αἱ Δυνάμεις δὲν θέλουσι νὰ ἐνωσῶσι τὴν Κρήτην. Ἀλλὰ τὸ Κρητικὸν ζήτημα δὲν ἀποτίθεται βεβαίως πρὸς τὰ Βαλκανικά θὰ ἦτο ἡ εὐτοπία νὰ παραδειχθῶμεν ὅτι αἱ μεγάλας Δυνάμεις ἐν κεκοιθῆται φέρουσι τὴν πρόσθεν ταύτην ὡς κώλυμα πρὸς τὴν ἐνωσιν. Διὰ τοῦτο ἀκρὸς ἐκείνου εἴαται ὅτι δὲ πρὸς τῶν φανεράν τούτων ἀφορμῶν ὑπελάνθαι ἀλλοῖς πολιτικῇ τῇ ἀπείκῃ εἴαται νὰ θεωρεῖται τὴν ὡς ἐξερρηγμένην μετὰ δὲ ἐκείνου εἴαται Δυνάμεις, καὶ τῶν ἐνδεδιαιρημένων. Ἰσως ὁ λογαριασμοῦ ἔχει γίνῃ χωρὶς τὸν ἐκείνου, διότι αἱ Κρητικαὶ θὰ πρᾶγματῶσι νὰ ταχῶσι ὑπὸ τὰ ἱερίαι τῆς γῆρας τῶν, παρὰ νὰ παραδειχθῶσι τὴν ἐξερρηγμένην. Ἀλλ' ἡ εὐτυχία καὶ ἡ δυστυχία τῶν λαῶν, ἐν μόνον τῶν ἡμελευθέρωσιν, τῶν ὡς αἱ Κρητικαὶ, εἰς τὴν ἀπαιτήσιν ἀπὸ τοῦ ἐκείνου ζῶπυρον ἐπὶ τῆς ὕψους εἰς τὴν ἡμέραν συντηρηθῇ, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν ἐκείνου ἀπελευθέρωσιν δὲ ἐξερρηγμένην ἐκείνου. Ἐξερρηγμένη ἀπὸ τὰς καλὰς ἡ κακὰς προθέσεις τῶν Ἀρχόντων καὶ Κυβερνητῶν αὐτῶν, καὶ δυστυχῶς δὲν καταρῆθη ὑπὸ τῶν διπλωματῶν σήμερον τὰ τῆς Κρήτης τὸ πρῶτον καὶ μόνον τὸ δεύτερον ἐμελετήθη καὶ κατανοήθη ἐκτελῶς.

Σεβερὰ εἰδήσεις ἀνγγρελλήσαν γὰρ τὸ ἱερίον ἐκ Ριβύμης. Οἱ ἐν Γαράζῳ, ἐν Μελιδονίῳ καὶ Ἀρκάδι Ρώσοι συνειδυόμενοι ὑπὸ χωροφυλάκων καὶ ἐνοχλοῦντες ὑπὸ τῶν ἐν Ριβύμης ἐξελθόντων ὑπὸ τὴν Ἀρχηγὸν αὐτῶν Ὁ βασιλεὺς ἐκτελεθῇ κατὰ τοῦ σώματος τοῦ Μπαρῆ, ἐν περιόχουσιν ἐν τῇ γῆρας Μαργαρίταις. Λέγεται δὲ ἐρρηγμένη καὶ ἐκτακτικῶς πολλοὶ ἀφ' αὐτῶν. Ἀφ' ἐκείνου ἀφίεται ὅτι ὁ Ἀρχηγὸς Κανέρος πολιορκεῖ τὸν ἐν Ρωστικῇ Ρώσσοι, καὶ χωροφυλάκας σπινῶ.

ΕΠΙΣΗΜΟΣ ΕΦΗΜΕΡΙΣ
ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗΣ ΣΤΡΕΛΕΤΣΕΩΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΙΣ ΤΩΝ ΕΜΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

[illegible]

(Μεταφρασις)

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΑΤ. ΕΠΙΤΡΟΠΗΝ

$$X_{\text{sub}} = \frac{99 \text{ Tons}}{12 \text{ Tons}} = 1905$$

Ο Συνταγματάρχης Bonedetti, Ανώτερος Διοικητής των Ισχυρών Αρμάτων στρατευμάτων, ήλθε στην πόλη κ. κ. Γενικών Προβλεψών των τριών πρώτων οργανισμών αντιστάσεως, προκειμένου το Έκτακτο Συμβούλιο Επανάστασης (le Comité Insurrectionnel) να ανακηρύξει στις 2415 Ιανουαρίου (το πρωινό της Σάββατου) στις 9.30 π.μ. τις τρεις γενικές Μορφές αντιστάσεως (une délégation) όπως αναγράφονται στην παρακάτω Γενική Προβλεπή, τις τρεις έννοιες διεκδικη να τας καταλάβουν σπουδαίον δικαίωμα.

Πάσα ἀσφαλεία εἶναι ἡγνυμένη ἐκ τοῦ ἀντιπροσώπου διὰ τὴν συνάντησιν ταύτην.

Παρακαλούμε η Επαρχιακή Επιτροπή
όπως εδωκεσθῇ να υποδείξη τα όργανα των
αντιπροσώπων της.

Benedetti, Συναγερμός 277

Entered 20 July 1913 Indian 1905

TO PREPARE: ON THE IN SERIES ETHANOL SYMBLETTES

Κόσμος Ἀ. ὡς πρὸς Διοικητικόν.

Εκ απαντητικῆς ἀντικινήσεως, ὑπὸ χρονο-
λογίαν 29 Ἰουνίου/12 Ἰουλίου 1905, τὴν ἀπο-
δεδειγμένην ὡς ἀπειθὴς πρὸς τὴν Ἐπана-
στατικὴν Κυβερτήν, ἔχον τὴν τιμὴν α' οὐδ' ἀνι-
ψίθη, ὅτι ἀντιπροσωπεύει (delegation) ἀπο-
στομὴν ἐκ τῶν κ.κ. Βινιάδου, Φωφῆ καὶ Μά-
νου Βαλεῖα μεταβὰς ἐπὶ πρεσβείᾳ Σ. ὁδῶν 3)15 Ἰ-
ουλίου ὥρα 9 30 π.μ. ἐκ Μενεῖνης, ὅπως συναν-

μεν δὲ τὴν ἀσκήσιον τοῦ ἀρχιεπίσκοπου Γεωργίου Χ. κρη.
5) Ὑπουργοὶ τοῦ Πρεσβυτερίου πρὸς τὴν ἀπὸστολικὴν κα-
τὰ τὴν Χ. ἀποστολὴν. 6) Ὑπουργοὶ τοῦ Πρεσβυτερίου
πρὸς τὴν ἀπὸστολικὴν κατὰ τὴν Σ. ἀποστολὴν. 7) Ὑ-
πουργοὶ τοῦ ἱεροῦ βίου κατὰ τὴν Σ. ἀποστολὴν. 8) Ὑπουργοί
τοῦ Πρεσβυτερίου πρὸς τὴν ἀπὸστολικὴν κατὰ τὴν Σ. ἀποστολὴν. 9)
Ὑπουργοὶ τοῦ Πρεσβυτερίου πρὸς τὴν ἀπὸστολικὴν κατὰ
τὴν Χ. ἀποστολὴν. 10) Ὑπουργοὶ πρὸς τὸ Πρεσβυτεριον. 11) Ὑπουργοί

τῇ μετὰ τῶν κ.κ. Γεν. ἡ ἐξέλιξις τῶν περιστάσεων
παρεστειγμένον ἀποκαλύπτει.

Εὐχαριστῆτε καὶ δοχεύετε. Κύριε Ἀνώτατε δι-
εσκηπτα, τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Θεοῦ ὑποταγῆς μου.

Ὁ Ἀντιπρόεδρος τῆς Ἐπαναστατικῆς Συνέλευσις.

Μ. Γ. ΧΑΤΖΑΚΗΣ   Ὁ Γραμματεὺς
Κ. Μανός

ΔΙΑΚΟΙΝΩΣΙΣ ΤΩΝ 4 ΠΡΟΣΤ. ΔΥΝΑΜΕΩΝ

"Βρυχέστε υψ" έβει την παράσση της έρ'θμευ-
σας· αείων εν τη γή· Κρήνη· καί το γιγνόμε-
νόν ένοπλα σώματα έξελκυσθούσι, παρά τας προ-
χυμηνίσας προηόπουλεις, να περιφρύνται εν
την ύψαιθρον, σφίγειν καί πρόξενον των προσπατιών
Απομύων, σφικτώνως ποτε άδελφών των Κυβερνή-
σεων των έλλοθεν άπομύων· τα άκούοντι·

τον Καπνισματικώς επιβαλλόμενον ἐκ νέου τὸ δόγμα τῆς τροποποιήσεως, τοῦ πολιτικῶς κατεστῶτος τῆς νήσου, ὅτε τὰς παροῦσας περιστάσεις. Κατὰ συνέπειαν τῆς ἐξακολούθησιν τοῦ στασιαστικοῦ κινήματος δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἄλλο ἀποτέλεσμα, ἢ μὴν τὴν τελείαν καταστροφὴν τοῦ τόπου.

ὅτι ἐπικυροῦνται αἱ διαθήσεις τῶν δυνάμεων.
περί εἰσαγωγῆς ἐσωτερικῶν μεταρρυθμίσεων τῶ-
σφ εὐρωπῶν, ἐμφηδὶλε κρητὶ ἀναγκαῖον διὰ τὴν
πρόσδον καὶ τὴν εὐταμίαν τῆς γῆρας.

3ον Προβλημα δέκα πέντε ημερών από σήμερα
δίδεται εις τους επαναστάτας προς καταθέσιν των
απολυν.

4ον Ἀμνηστία θά χορηγηθῇ εἰς πάντας δρο-
συμφορεθῶσι πρὸς τὴν προσκλήσιν ταύτην ἐνός
της ἐρσιθείας πρεθσμίας, ἐξαρτυμένων τῶν δια-
προζήτων κοινὰ ἀδικήματα καὶ τῶν λιποτακτῶν
της γυνωφυλακῆς.

Το πιεστήριο για την έκδοση των εφημερίδων στο Θέρισο.

σιογράφος Ιωάννης Παπαδάκης μεταφέρει ένα μικρό χειροκίνητο πιεστήριο στο Θέρισο και αρχίζει να εκδίδει από την 24η Ιουνίου την εφημερίδα «Το Θέρισο» και από την 5η Ιουλίου 1905 την «Εφημερίδα της Επαναστατικής Συνελεύσεως».²⁸ Εκδίδονται γραμμάτια ενίσχυσης του αγώνα καθώς επίσης και γραμματόσημα για την κυκλοφορία της επαναστατικής αλληλογραφίας.²⁹

Το Κίνημα λήγει το φθινόπωρο του 1905 και μερικούς μήνες αργότερα, στις εκλογές της 7ης Μαΐου 1906, οι Βενιζέλος, Φούμης, Μάνος μαζί με άλλους 21 υποψηφίους εκλέγονται βουλευτές. Το κόμμα τους ηττήθηκε στην υπόλοιπη Κρήτη και υπερίσχυσε μόνο στους νομούς Χανίων και Σφακίων.

Ο Πρίγκηπας Γεώργιος αποχωρεί από το Νησί τον Σεπτέμβριο του 1906, νύχτα, από μια ερημική ακτή στα Ταμπακαριά της Χαλέπας. Επρόκειτο να ανα-

28 Τα σώματα και των δύο εφημερίδων φυλάσσονται στο αρχείο Κρητικού Τύπου του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης, ενώ το μικρό χειροκίνητο πιεστήριο με το οποίο εκδίδονταν εκτίθεται στην αίθουσα Βενιζέλου του Αρχείου.

29 Εκδόθηκαν γραμματόσημα σε δύο σειρές, καθώς επίσης και 20.000 γραμμάτια, 5 δρχ. το κάθε ένα, για πατριωτικό δάνειο 100.000 δρχ.

χωρήσει από το λιμάνι των Χανίων, αλλά πληροφορήθηκε ότι η εμφάνισή του θα προκαλούσε ποικίλες αντιδράσεις, ίσως μάλιστα και να πυρπολούνταν οι τουρκικές συνοικίες, γι' αυτό και αναχώρησε από την ακτή κάτω από το σπίτι του στη Χαλέπα. Τον παρέλαβε το Ελληνικό θωρηκτό «Ψαρά». Χαρακτηριστικά:

*Στας Σεπτεμβρίου δώδεκα ημέρα μαυρισμένη
Που Τρίτη εξημέρωνε μέρα κατηραμένη
.....
και μια γραφή του Πρίγκηπος που αποχαιρετούσε
και με τα λόγια του Χριστού μας επαρηγορούσε
.....
και από τότε εμαύρισε κι εκλείδωσε η καρδιά μας
και μοναχά η Ένωση θα φέρη τη γιατρεία μας....*

Ως δεύτερος Υπάτος Αρμοστής αναλαμβάνει ο Αλέξανδρος Ζαΐμης, στον οποίο η Β' Συντακτική Συνέλευση των Κρητών υπέβαλε το νέο Κρητικό Σύνταγμα και ο κρατικός μηχανισμός άρχισε και πάλι να λειτουργεί υποδειγματικά, ενώ συγκροτήθηκε και η Κρητική Πολιτοφυλακή, ο πρώτος τακτικός στρατός του Νησιού.

Τον Ιούλιο του 1908 άρχισαν να αποσύρονται και σε λιγότερο από ένα χρόνο είχαν φύγει τα διεθνή στρατεύματα ξηράς. Ως αντίκτυπος της προσάρτησης της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης από την Αυστρία και της ανακήρυξης της Βουλγαρίας σε βασιλείο με προσάρτηση ταυτόχρονα και της Ανατολικής Ρωμυλίας, ήλθε στις 24/9/1908, και ενώ ο Ζαΐμης βρισκόταν στην Αίγινα για διακοπές, η κήρυξη της Ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα. Η διακήρυξη δημοσιεύθηκε στην Επίσημη Εφημερίδα,³⁰ η Βουλή επικύρωσε τα ψηφίσματα και εξέδωσε ανάλογο ψήφισμα, καταργήθηκε το Κρητικό Σύνταγμα και εισήχθη το Ελληνικό. Υπεδείχθη στον Ζαΐμη να μην επιστρέψει στην Κρήτη και σχηματίσθηκε διακομματική Κυβέρνηση από τους Ε. Βενιζέλο, Μ. Πετυχάκη, Εμμ. Λογιάδη, Χ. Πωλογεώργη και Πρόεδρο τον Αντ. Μιχελιδάκη.

Οι Κρήτες υπέστειλαν την σημαία της Αυτονομίας και ύψωσαν την ελληνική στο φρούριο Φιρκά. Παρά τις σχετικές εντολές των Ευρωπαίων προξένων, η σημαία δεν υπεστάλη, με αποτέλεσμα να καταβιβασθεί βίαια (έκοψαν τον ιστό) από ναύτες του ευρωπαϊκού στόλου. Η Κυβέρνηση παραιτήθηκε και

30 Τίτλοφορήθηκε εφεξής «Παράρτημα της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος εν Κρήτη».

ορίστηκε τριμελής επιτροπή για την άσκηση της εξουσίας, την οποία διαδέχθηκε κυβέρνηση που προκήρυξε αμέσως εκλογές, στις οποίες (Άνοιξη 1910) πλειοψήφισε το κόμμα του Βενιζέλου. Σχηματίστηκε νέα κυβέρνηση, η οποία και ανασχηματίστηκε λίγο αργότερα όταν ο Βενιζέλος κλήθηκε από τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο στην Αθήνα, τέθηκε επικεφαλής των Φιλελευθέρων και ανέλαβε τις τύχες της Ελλάδας.

Κατά τα επόμενα χρόνια η Κρήτη διοικήθηκε από τριμελείς επιτροπές, αλλά οι βουλευτές της, για διπλωματικούς λόγους, δεν γίνονταν δεκτοί στο Ελληνικό Κοινοβούλιο, ακόμη κι όταν Πρωθυπουργός ήταν ο Ε. Βενιζέλος. Έτσι το 1911 σημειώθηκε και νέα επαναστατική κινητοποίηση και δημιουργήθηκε Επαναστατική Συνέλευση με ένοπλα τμήματα. Με την έκρηξη των Βαλκανικών Πολέμων (1912) οι Κρήτες βουλευτές έγιναν δεκτοί στην Ελληνική Βουλή με ενθουσιασμό ενώ εστάλη ως Γενικός Διοικητής Κρήτης πλέον ο Στέφανος Δραγούμης.

Το Κρητικό Ζήτημα έληξε με την ευτυχή κατάληξη των Βαλκανικών Πολέμων. Με το άρθρο 4 της Συνθήκης του Λονδίνου (30/5/1913) ο Σουλτάνος παραιτείτο των δικαιωμάτων του στην Κρήτη παραχωρώντας τα στις Μεγάλες Δυνάμεις, ενώ με ιδιαίτερη Συνθήκη μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας (1/11/1913) παραιτείτο κάθε δικαιώματος επικυριαρχίας στο Νησί.

Την 1η Δεκεμβρίου 1913, παρουσία του τότε βασιλιά της Ελλάδας Κωνσταντίνου και του Πρωθυπουργού Ε. Βενιζέλου, επισημοποιήθηκε και η τυπική πλέον η Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, με την έπαρση της Ελληνικής σημαίας στο φρούριο Φιρκά, μπροστά στα δακρυσμένα μάτια των πολύπαθων Κρητικών που έβλεπαν επιτέλους το αιματοποτισμένο όνειρο αιώνων να γίνεται πραγματικότητα.³¹

Ο σεμνός αγωνιστής της Κισάμου, ο Ιωάννης Παπαγιαννάκης, δεν ευτύχησε να χαρεί το αποτέλεσμα τόσων αγώνων του ίδιου και των συμπατριωτών του, δεν πρόφθασε να αισθανθεί τη μεγάλη ικανοποίηση ότι οι αγώνες αυτοί δεν πήγαν χαμένοι, δεν πρόλαβε να δει τη γαλανόλευκη να κυματίζει στον Φιρκά. Κι όταν αυτός, αρκετά μεγάλος στην ηλικία δεν κρατούσε πια τα τιμημένα όπλα του, ο γιος του θέλησε να συνεχίσει την προσφορά της οικογένειας και της Κισάμου, στην Πατρίδα. Θυμίαμα προσφέρθηκε η ζωή του στον Μακεδονικό Αγώνα. Κι ο ηρωικός πατέρας, γεμάτος ανωτερότητα, δεν δέχθηκε καμιά αποζημίωση για τη μεγάλη θυσία και τον χαμό του παιδιού

31 Σημανδηράκη Ζαχαρένια, «Η Κρητική Πολιτεία» εφημ. «Καθημερινή» Αθηνών, ένθετο «Επτά Ημέρες» 2/7/1995 (Αφιέρωμα στα Χανιά).

του. Λίγο μετά ακολούθησε το γιο του στο μεγάλο ταξίδι, τιμώμενος και σεβαστός απ' όλους. Μέχρι και σήμερα παραμένει ζωντανή η μνήμη του σεμνού αυτού Αγωνιστή, τόσο στη γενέτειρά του, τα Περβολάκια Κισάμου που τον θυμάται πάντα και τον τιμά όπως του αξίζει, όσο και στην υπόλοιπη Κρήτη.

Επαναστάτες Θερίσου. 1905.

Στάθης Περούλης, Γεώργιος Πλουμής, Ανδρέας Κακούρης, Ιωάννης Παπαγιαννάκης, Νικόλαος Μπασιάς, Σταυριανός Μπυρής, Γεώργιος Χναράς, Γεώργιος Γοβατζιδάκης, Γεώργιος Μαντωνανάκης, Στρατής Μπολάνης, Κώστας Διγενής.
(Φωτ. Στέφανος Φιωτάκης)

Θέρισον 1905. Λιθογραφία της εποχής.

ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ιστορικό Αρχείο Κρήτης – αρχείον Θερίσου.
- Ιστορικό Αρχείο Κρήτης – αρχείο Κρητών Αγωνιστών Ν. Χανίων.
- Ιστορικό Αρχείο Κρήτης – αρχείο Κρητικού Τύπου.
- «Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας».
- «Αναφορά προς την Α.Β. Υψηλότητα τον Πρίγκηπα Γεώργιον της Ελλάδος Υπατον Αρμοστήν εν Κρήτη, των προκρίτων των επαρχιών Σελίνου, Κισάμου, Κυδωνίας και Αποκορώνου.» *Εν Χανίοις εκ του τυπογραφείου Στ. Α. Ανδρουλακάκη. 1904.*
- Βλαχάκης Γεώργιος, «Ποίημα της επανάστασεως του Θερίσου». *Εν Χανίοις εκ του τυπογραφείου Ιωάννου Παπαδάκη. 1907.*
- Γεωργίου Πρίγκιπος της Ελλάδος, «Αναμνήσεις εκ Κρήτης, 1898-1906», Αθήνα 1959
- Δετοράκης, Θ., «Ιστορία της Κρήτης», Ηράκλειο 1990.
- Εγκυκλοπαίδειες «Δομή», «Ελευθερουδάκη», «ΠΥΡΣΟΣ».
Λήμματα: Ιωάννης Παπαγιαννάκης.
- «Θέρισο 10 Μαρτίου 1995. (Εορταστικές εκδηλώσεις)». Ενημερωτικό αναμνηστικό φυλλάδιο, Έκδοση Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Χανίων.
- «Θέρισσον 1905, 100 χρόνια» (συλλογικό), Πρακτικά συνεδρίου Χανιά 3-5 Μαρτίου 2005.
- Καψάλης Δ. Γιάννης, «Η Επανάσταση του Θερίσου». Δεκέμβρης 1987, έκδοση ΔΩΡΙΚΟΣ.
- Μανιατόπουλος Χαρ. Πάνος, «Η Επανάσταση του Θερίσου Κρήτη (10 Μαρτίου 1905)», ιδιωτ. έκδοση 2021. ΜΑΡΤΙΟΥ 2005.
- Μαρής Αντώνιος Μ., «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το Κίνημα του Θερίσου». Επιμέλεια: Στρατής Παπαμανουσάκης, Χανιά 1985.
- Μητσοτάκη Κυριάκος, «Ο Επαναστάτης (Το χρονικό του Θερισιανού Αγώνα)». Αθήνα 1970.
- Παντελάκης Ιω., «Ιστορικόν ποίημα της Αρμοστείας Πρίγκηπος Γεωργίου από της αφίξεως του μέχρι σήμερον. Η έλευσις του Πρίγκηπος και η πολιτική πορεία αυτού». *Εν Χανίοις εκ του τυπογραφείου Ιωάννου Παπαδάκη.*
- Περιοδικόν – Δελτίον Βιβλιοθήκης του Κρητικού Φιλολογικού Συλλόγου εν Χανίοις, έτος Α', τεύχος Α' - Νοέμβριος 1927.
- Σημανδηράκη Ζαχαρένια, «Επανάστασεις και Κινήματα στην Κρήτη μετά τη Σύμβαση της Χαλέπας», περ. ΕΡΕΙΣΜΑ, («Ιστορικό Έρεισμα»), τ. 1/ Απρίλιος 1995

- Σημανδηράκη Ζαχαρένια, «Η Κρητική Πολιτεία» εφημ. «Καθημερινή» Αθηνών, ένθετο «Επτά Ημέρες»/2-7-1995 (Αφιέρωμα στα Χανιά).
- «Το υπέρ της Ενώσεως Λαοψήφισμα της εν Κρήτη Αντιπολιτεύσεως και οι εκφωνηθέντες λόγοι». *Εν Χανίοις εκ του τυπογραφείου «Η Επιθεώρησις»*. 1904.
- «Το Φως επί της πολιτείας του απολυθέντος Συμβούλου Ελ. Βενιζέλου. Ολόκληρον το ιστορικόν. (ανατύπωσις εκ της «Πατρίδος»)». *Εν Χανίοις εκ του τυπογραφείου «Η Πρόοδος»* Ε.Δ. Φραντζεσκάκη 1902.
- Χαλκιαδάκης Γ. Εμμανουήλ, «Η Επανάσταση του Θερίσου ως εσωτερικό ζήτημα: η προσωπική διάσταση πρίγκιπα Γεωργίου - Ελευθερίου Βενιζέλου» Χανιά 2009, σ. 23-39, (Πρακτικά Συνεδρίου «Θέρισσον 1905». Οργάνωση: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», με τη συνεργασία της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Χανίων και του Δήμου Θερίσου και την υποστήριξη του Δήμου Χανίων και του Πνευματικού Κέντρου Χανίων, υπό την αιγίδα της Βουλής των Ελλήνων.)

Το ιστορικό χωριό Θέρισσο (φωτ. αρχών 20ού αιώνα)